

Halina Mielicka-Pawłowska

"Wiara i wierzenia Polaków w niestabilnej nowoczesności : analiza socjologiczna", Janusz Mariański, Lublin 2014 : [recenzja]

Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne nr 11, 77-80

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Halina Mielicka-Pawłowska
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Janusz Mariański, *Wiara i wierzenia Polaków w niestabilnej nowoczesności. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014

Problemem głównym wydanej niedawno książki Janusza Mariańskiego jest ideologiczny wymiar religii i religijności, szczególnie trudny dla badań socjologicznych ze względu na to, że odnosi się do sfery mentalnej kultury. To, jak ludzie myślą, co myślą i dlaczego tak a nie inaczej, wyrażają swoje przekonania w sposób werbalny i pozawerbalny, jest szczególnie ważnym elementem poznania naukowego, eksploracji, ale i eksplanacji, których celem jest przybliżenie się do prawdy o społeczeństwie, a konsekwencją postawienie diagnozy odkrywającej prawidłowości i pozwalającej postawić tezy o charakterze probabilistycznym. Religia, a może przede wszystkim religijność, nie tylko przynależą do mentalności, ale i ją kształtują w stopniu wysokim ze względu na to, iż myślenie w kategoriach wiary to działanie zorientowane na jej urzeczywistnienie w sytuacjach codziennych. Szczególnie ważne jest to w społeczeństwie ponowoczesnym, którego cechą wyróżniającą jest pluralizm ideologiczny i względność systemu wartości absolutnych.

Pytania stawiane o to, jakie jest społeczeństwo polskie i jakie może być w bliższej lub dalszej przyszłości, to nie tylko postawienie diagnozy, ale też przewidywanie tendencji zmian. Nowoczesność jest wizją przyszłości, jest jej zapowiedzią zawsze probabilistyczną, ale ważną ze względu na to, że zmiany w sferze mentalnej dokonują się długo i stopniowo, aczkolwiek spontanicznie i niepostrzeżenie dla ludzi. Zadaniem socjologa jest dotrzeć do owych wizji i poddać je analizie, gdyż zachodzące w nich przemiany nie tworzą jednej linii rozwojowej, ale komplikują się tym bardziej, im więcej istnieje alternatywnych form światopoglądowych zapowiadających zmiany mentalności. Celem książki na temat *Wiary i wierzeń Polaków w niestabilnej nowoczesności* jest postawienie diagnozy, ale i wyciągnięcie wniosków takich, aby przewidzieć kierunki zmian zachodzące w sposobie myślenia Polaków o religii.

Niezwykle cenne jest zawarte w książce sprecyzowanie różnic między wiarą i wierzeniami jako podstawą religii i religijności. W zasadzie w opracowaniach socjologicznych takie rozróżnienie przyjmowane jest jako oczywiste, a jednak oprócz klasyków polskiej socjologii religii, Władysława Piwowarskiego oraz Edwarda Ciupaka, mało osób w Polsce tak precyzyjnie określa różnice między tymi pojęciami. W książce mamy propozycję rozdzielenia pojęcia wiary i wierzeń tak, że stają się one operacyjne socjologicznie. Oznacza to propozycję uwzględniania w analizach socjologicznych konkretnych desygnatów i wskaźników zmiennych pozwalających zdiagnozować zarówno wiarę (religijność, ogólnie mówiąc prokościelną, dogmatyczną), jak i wierzenia Polaków określane pojęciem duchowości, jak i nowej duchowości (co nie jest konieczne sprzeczne z nauczaniem Kościoła, ale i może przybrać formy zaskakujących synkretyzmów religijnych).

W rozdziale pierwszym rozważane są dwa parametry religijności: intelektualny (poznawczy) i wierzeniowy (ideologiczny). Ten pierwszy obejmuje wiedzę religijną, a drugi opinie, poglądy i przekonania ludzi na temat znaczenia religii w życiu indywidualnym i społecznym. Wiara i wierzenia religijne mają odniesienia do wartości uznawanych za absolutne i niezmiennie z samej swojej istoty. Jednak zmiany dokonujące się pod koniec XX i na początku XXI wieku, a przede wszystkim pluralizm światopoglądowy, czynią religijne wartości absolutne względnymi, a nawet konkurującymi z tymi, które wprowadza proces sekularyzacji, konsumpcjonizm,

indywidualizm oraz New Age. Z punktu widzenia zachodzących współcześnie przemian społecznych, wiara religijna nie jest wartością stałą, ale fenomenem indywidualnym, który kształtuje się poprzez oddziaływania instytucji Kościoła, środowiska rodzinnego, społeczności lokalnej, ale też działań podejmowanych przez ludzi z pobudek moralnych. Wierzenia religijne stanowią część świadomości religijnej, która wartości ważne dla jednostki czyni aktem wiary i deklaracji głębokości wiary. Obok więc, czy może oprócz religijności kościelnej, postawy przejawiającej akceptację religii zinstytucjonalizowanej, pojawia się też inny rodzaj religijności określanej pojęciem duchowości. Odrzucając dogmaty wiary, przynajmniej niektóre, osoby deklarujące się jako katolicy (ok. 93% Polaków), zarówno zachowują wierzenia zgodne z tradycją Kościoła, jak i swoje własne przekonania, czynią wartościami religijnymi. Jak pisze Janusz Mariański: „wiara religijna i wierzenia odnoszą się do nieco odmiennych kwestii. Wiara odnosi się do obiektywnych treści jakiejś religii (dogmaty, twierdzenia, idee, mity itp.), a wierzenia religijne stanowią swoiste odzwierciedlenie wiary w świadomości członków jakiejś religii, Kościoła lub ugrupowania religijnego (wymiar subiektywny). Między wiarą i wierzeniami nie musi zachodzić – i często nie zachodzi – pełna zgodność” [s. 35]. Ponowoczesność rozdzwięk ten pogłębia, a dodatkowo wiarę czyni „sprawą prywatną”. Mimo że religia nie zmienia się, to religijność przyjmuje trzy podstawowe formy: kościelną, selektywną wobec Kościoła i pozakościelną, nowej duchowości nacechowanej głębokim poczuciem jedności ze światem. Świadomość religijna, jako system wierzeń, obejmuje współcześnie zarówno postawę ortodoksyjną, jak i zdystansowaną kościelnie oraz pozakościelną. Modele życia religijnego są więc zróżnicowane tak, jak postawy wobec instytucji Kościoła katolickiego.

W rozdziale drugim przedstawione zostały dane empiryczne z badań ogólnopolskich prowadzonych na temat religijności dorosłych Polaków. W sondażach CBOS ponad 90% Polaków deklaruje swoją przynależność do Kościoła katolickiego, a także swoją tożsamość określa poprzez katolicyzm. Jednak wiara religijna, a dokładniej deklaracje głębokości wiary religijnej, wskazują istnienie selektywności subiektywnej, a także ujawniają indywidualizm i prywatyzację postaw wobec religii osób, które deklarują się jako wierzące. Tak więc, jak pisze Janusz Mariański, „należy się liczyć z możliwością uaktywnienia się w przyszłości nowych form indyferentyzmu i ateizmu” [s. 89].

Model religijności tradycyjnej (określanej też pojęciem ludowej, prokościelnej) oraz współczesnej religijności ponowoczesnej (duchowości czy nowej duchowości pozakościelnej), są zazwyczaj w analizach socjologicznych przeciwstawiane jako zupełnie dwie odmienne płaszczyzny zjawisk. Jest to usprawiedliwione względami analiz porównawczych stanu społeczeństwa, ale słabe merytorycznie wtedy, gdy uwzględni się powolność zmian zachodzących w sferze mentalnej kultury. W książce Janusza Mariańskiego jest to mocno podkreślane szczególnie w zakończeniu, gdyż w tekście może nie zawsze jest to wyrażane *explicite*, a jednak jest czytelne ze względu na dane empiryczne. Polacy „myślą katolicyzmem”, a więc nawet świadome i refleksyjne odejście od Kościoła, nie jest porzuceniem zinterioryzowanej religijności tradycyjnej.

Rozdział trzeci omawia postawy Polaków wobec dogmatów wiary. W aspekcie teologicznym wiara w Boga jest podstawą i podstawowym warunkiem religijności. Z punktu widzenia wierzeń, a więc tego, w co ludzie wierzą, obowiązywanie prawd wiary jest wybiórcze. W badaniach socjologicznych określa się religijność poprzez pomiary deklaracji głębokości wiary oraz uczestniczenie w praktykach kultu religijnego. Badane są więc raczej opinie, poglądy i przekonania ludzi na temat zakresu obowiązywania zasad pozwalających interpretować

i wyjaśniać prawdy wiary. I tak można tu mówić o orientacji pobożnościowej (dewocyjnej), mistycznej, liturgicznej, etycznej czy egzystencjalnej, a ogólniej ortodoksyjnej lub heterodoksyjnej wobec treści wiary religijnej i nauki Kościoła. W społeczeństwie pluralistycznym coraz więcej osób przyjmuje postawy niezdecydowane i selektywne wobec prawd wiary. Pojawia się więc religijność selektywna, prywatna i zindywidualizowana, co powoduje, że „wiarą religijną wielu staje się jakby płynna, rozcieńczona, mglista i rozproszona” [s. 100]. Wzrasta więc grono osób subiektywnie interpretujących prawdy wiary. Znajduje to odbicie w postawach wobec kultu religijnego i objawia się spadkiem uczestniczenia wiernych w praktykach religijnych przede wszystkim tych obowiązkowych. Nie jest to dowodem na sekularyzację społeczeństwa polskiego, ale jest wskaźnikiem zmian dokonujących się w religijności współczesnej.

Z powyższych względów godne podkreślenia jest to, że nie ma w książce moralizowania i nawoływania do powrotu do Kościoła. Socjolog nie może wartościować, nie wolno mu tego robić, a jednak nie może też bagatelizować danych empirycznych. Oczywiście nie ma jednej prawdy o rzeczywistości, ale jeśli chodzi o religię, to są dogmaty wiary. Mogą one stawać się i stają się rzeczywiście problematyczne dla niektórych wyznawców, lecz dla socjologa – badacza stanowią punkt odniesienia dla prowadzenia analiz porównawczych. Zasady wyznawanej religii służą ludziom wierzącym w podejmowaniu konkretnych decyzji i dokonywaniu wyborów w konkretnych sytuacjach problematycznych moralnie. Dla wątpiących i niewierzących zasady stanowią jedną z wielu alternatyw wyboru systemu wartości moralnych. Dla socjologa systemy wierzeń obejmują wielość dyskursów moralnych, co mobilizuje do ich poznania drogą badań empirycznych. Stąd też zaletą książki *Wiara i wierzenia Polaków w niestabilnej nowoczesności* jest nie nauczać *ex katedra*, ale poznać i wyjaśniać wszystkie przejawy życia religijnego istniejące współcześnie w Polsce.

Rozdział czwarty poświęcony jest omówieniu różnych form agnostycyzmu, sceptycyzmu i relatywizmu jako postaw przyjmowanych przez współczesnych Polaków wobec religii i Kościoła. Wierzenia religijne obejmują różne wątki, których pochodzenie nie zawsze jest możliwe do określenia, gdyż różne religie dysponują różnymi systemami wierzeń, a drogi wędrówki idei są czasami niezwykle pogmatwane. W zglobalizowanym świecie dostępność do informacji na temat różnych systemów wierzeń religijnych jest tak duża, że sprzyja to pojawieniu się postawy skrajnej nawet tolerancji wobec treści, które nie zawsze mają czytelne znaczenia symboliczne. Może więc dochodzić i dochodzi do przemieszania się elementów pochodzących z różnych tradycji religijnych. Synkretyzm religijny jest skutkiem indywidualnych interpretacji wierzeń uznawanych za prawdy, ale pochodzących z różnych kręgów kulturowych. Obok religijności kościelnej pojawiają się formy tak zwanej alternatywnej religijności, które obejmują wiarę w reinkarnację, astrologię, wróżby, magię oraz okultyzm i parapsychologię. Pojawia się też parareligia zawarta w przekonaniach, że istnieją jakieś siły kosmiczne, nadprzyrodzone, duchy i demony, z którymi człowiek może nawiązać kontakt. Przedstawione w rozdziale czwartym wyniki badań sondażowych nie tylko ukazują skalę tego zjawiska, ale też pozwalają odkryć, że nawet osoby wierzące i głęboko wierzące reprezentują religijność typu synkretycznego.

Rozdział piąty poświęcony jest sektom i nowym ruchom religijnym. Na przełomie XX i XXI wieku obserwowane są przez socjologów dwie tendencje: odchodzenia wiernych od Kościoła (co określane jest pojęciem sekularyzacji) oraz ożywienie religijne, które za Maxem Weberem, nazwane zostało „ponownym zaczarowaniem świata”. Przyczyny zarówno pierwszego, jak i drugiego zjawiska, są trudne do określenia. Można jednak zaryzykować twierdzenie, że

w pluralistycznym społeczeństwie, w którym wartością jest indywidualizm, a zasadą wolność wyboru dokonywanego przez jednostkę to, czego najbardziej brakuje ludziom, to więzi o charakterze wspólnotowym. Sekty i nowe ruchy religijne cieszą się zainteresowaniem szczególnie ludzi młodych, bowiem oferują podmiotowość kontaktów społecznych, dają odpowiedzi na trudne pytania o charakterze zarówno tożsamościowym, egzystencjalnym, jak i ostatecznym. Sprzyja temu poszukiwanie subświatów i środowisk, które proponują alternatywne formy stylu życia, bezproblemowe zaspokojenie potrzeb psychicznych, odkrywanie prawdy innej, niż ta rozpowszechniana przez instytucje społeczne, w tym Kościół katolicki.

Badania prowadzone przez socjologów wykazują dość dużą wiedzę respondentów na temat sekt, ale i zainteresowania młodych ludzi tym, co one proponują. Większość katolików negatywnie wartościuje sekty i nowe ruchy religijne, które uważa za szczególnie niebezpieczne dla młodzieży (98,4%). Większość też jednak (ok. 90%) toleruje wyznawców innych religii przyznając, że mają oni prawo do odmienności. Zresztą w badaniach CBOS najczęściej deklarowana jest przez respondentów obojętność wobec innych wyznań i ugrupowań religijnych. Nie jest więc podważana wysoka pozycja Kościoła katolickiego i to jest zapewne przyczyną zarówno niechęci wobec sekt, jak i lęku przez prowadzoną przez nie działalnością. Jednocześnie zmienia się religijność Polaków, gdyż w badaniach empirycznych obserwowany jest wzrost zainteresowań intelektualnym (poznawczym) i wierzeniowym (ideologicznym) aspektem wiary religijnej. Rozwija się potrzeba doświadczenia przeżycia religijnego, która ruchy o charakterze pozainstytucjonalnym czyni niezwykle atrakcyjnymi dla osób poszukujących własnej drogi życiowej przepełnionej emocjonalnością postaw wobec rzeczywistości. Umożliwia to charakterystyczny dla społeczeństwa ponowoczesnego pluralizm światopoglądów oraz tendencja do czynienia indywidualnych potrzeb psychicznych celem życia jednostki.

Książka, aczkolwiek ma charakter naukowy, nie jest przeznaczona dla wąskiego grona odbiorców. Jej znaczenie dla socjologów religii jest niepodważalne, ale brak w opracowaniu „żargonu naukowego” ograniczającego dostęp do tekstu czytelnikom, którzy nie są zaznajomieni z metodologią badań empirycznych. Tak więc książkę można czytać na wielu poziomach ze względu na język tekstu: zarówno komunikacji płytkiej, ale też głębokiej, warunkowanej metasystemami socjologicznych teorii naukowych oraz odniesień teologicznych. Każdy odbiorca, czytelnik, znajdzie dla siebie ważne i znaczące treści pozwalające zastanowić się nad stanem i przyszłością społeczeństwa polskiego. Ponadto wiedza ta powinna zainteresować księży zatroskanych katechezą. Diagnoza to odpowiedź na pytanie, w co wierzą współcześni Polacy, bowiem tożsamość kulturowa (narodowa) Polaków, mimo zmian zachodzących w religijności, nadal łączona jest z katolicyzmem. Systemy wierzeniowe zaś stanowią o różnorodności identyfikacji religijnych. Dlaczego tak jest i jakie konsekwencje powoduje zmiana zachodząca w religijności Polaków, są to pytania, na które odpowiedzi można znaleźć w książce Janusza Mariańskiego.